

HRVOJE MANDIĆ, *Hercegovačka franjevačka provincija u Drugom svjetskom ratu i poraću*, AGM, Zagreb, 2021., 495 str.

Hercegovačka franjevačka provincija u Drugom svjetskom ratu i poraću autora Hrvoja Mandića objavljena je 2021. u sklopu biblioteke Res gestae naklade AGM. Urednici knjige su Stjepan Bekavac i prof. dr. sc. Miljenko Brekalo, a njezini recenzenti dr. sc. Mario Jareb i dr. sc. Miroslav Akmađža. Tema knjige razrađena je kroz dvadeset i dva poglavlja, koja su popraćena predgovorom (str. 9-11), sažetkom na engleskom jeziku (str. 425-435), prilogom (str. 436-450), popisom kratica (str. 451), popisom objavljenih izvora i literature (str. 453-481) te kazalom imena (str. 483-495).

U *Uvodu* (str. 13-47) autor daje pregled djelovanja franjevačkoga reda na prostoru današnje Bosne i Hercegovine od njegova dolaska na prijelazu iz 13. u 14. stoljeće do prilika pred Drugi svjetski rat na prostorima nekadašnje Kraljevine Jugoslavije. Autor stavlja poseban naglasak na Hercegovinu u razdoblju od prve polovice 19. stoljeća kada tu započinje institucionalna prisutnost franjevačkoga reda pa sve do kraja Kraljevine Jugoslavije kada je već postojala etablirana Hercegovačka franjevačka provincija.

U početna tri poglavlja, autor se bavi historiografskom i istraživačkom problematikom pri razradi teme Hercegovačke franjevačke provincije u Drugom svjetskom ratu i poraću. *Istraživanja povijesti Hercegovačke franjevačke provincije od 1941. do 1945. - Literatura i izvori* (str. 49-65) pregled je izvora i pisane ostavštine samih hercegovačkih franjevaca iz perioda prije, tijekom i neposredno nakon Drugoga svjetskog rata te osvrt na obradu ove tematike u jugoslavenskoj historiografiji, koja je pristupila problematici potpuno pristrano s ciljem propagiranja hercegovačkih franjevaca kao zadrutih narodnih neprijatelja. Poglavlje *Hercegovački franjevci u Drugom svjetskom ratu u historiografiji Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine od 1990-ih do danas* (str. 67-82) je, kako i sam naslov sugerira, presjek ostvarenih historiografskih rezultata na spomenutu problematiku od demokratskih promjena u spomenutim državama početkom devedesetih pa do danas. U poglavlju *Kategorija "narodnih neprijatelja" i odnos KPJ prema njima* (str. 83-84) autor definira spomenuti pojam u politič-

kom i pravnom okviru nove komunističke države te u taj kontekst smješta i slučaj hercegovačkih franjevaca.

Nakon ovih pripremnih poglavlja, autor započinje konkretnu obradu teme poglavljem *Hercegovačka franjevačka provincija u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* (str. 85-107). U njemu autor daje politički kontekst koji je prethodio vojnim akcijama 1941. na području Kraljevine Jugoslavije, a on je obilježen bio rastućim napetostima hrvatsko-srpskih odnosa, posebice nakon uspostave Banovine Hrvatske 1939. godine. To su bile i godine velikih oskudica i gospodarske krize, koje su otežavale djelovanje i same Provincije. Režim NDH uspostavljen je u Hercegovini nakon teških borbi s borcima Jugoslavenske kraljevske vojske i srpskim pobunjenicima, koji su počinili teške zločine nad mjesnim hrvatskim stanovništvom. Hercegovačka franjevačka provincija inicijalno je pozdravila uspostavu nove države smatrajući je željnim ostvarenjem nacionalne države. Osim toga znaka podrške, upravne strukture Provincije predvođene tadašnjim provincijalom fra Krešimirom Pandžićem i definatorom reda fra Dominikom Mandićem nalagale su oprez prema novom režimu i fokus samo na duhovnu i redovničku sferu njihova djelovanja.

Sljedeće poglavlje naslovljeno je *Fra Radoslav Glavaš i NDH* (str. 109-131) i u njemu se autor bavi kontroverznom problematikom lika i djela fra Radoslava Glavaša. Uz osvrt na njegov književni angažman, autor nam donosi pregled i njegove karijere kao službenika u Ministarstvu bogoštovlja i nastave. Zaključak kojeg autor izvodi je taj da je fra Radoslav Glavaš bio žrtva poslijeratne komunističke propagande te da je optužnica po kojoj je kasnije osuđen na strijeljanje bila gotovo pa potpuno neutemeljena. Imajući to u vidu, fra Radoslav se ipak kompromitirao neposlušnošću nadređenima u Provinciji i Crkvi te potpisivanjem dubioznih zakonskih odredbi o vjerskim prijelazima. On je unatoč tome dobivao prešutno odobravanje tadašnjeg provincijala fra Krešimira Pandžića i definitora fra Dominika Mandića jer je svojim djelovanjem u vladi NDH osiguravao izdašnu financijsku pomoć Provinciji, ali i sveukupnoj Crkvi u Hercegovini. Poglavlje *Odnosi između fra Justina Medića i upravljačke strukture Provincije* (str. 133-142) bavi se pitanjem mlađe generacije franjevaca (s posebnim naglaskom na titularnog fra Justina Medića) koja se u žaru da se dokaže i služi novom režimu NDH mahom odlučila oglušiti na glavne odrednice Provincije te se kasnije sekularizirati. Ove neprilike prisilile su upravne strukture Hercegovačke franjevačke provincije na strože mjere u odgoju novih pitomaca, gdje bi se vršilo

profiliranje kojim bi se Provincija riješila nepodobnih elemenata. Na prethodna dva poglavlja nadovezuje se kao kontrapunkt poglavlje *Srpanjska diplomatska aktivnost fra Dominika Mandića* (str. 143-151). U ovom poglavlju predočena su Mandićeva nastojanja iz Rima da svoju Provinciju drži podalje od političke aktivnosti u NDH kojom bi se kompromitirala kao duhovna organizacija. Mandić je od samog početka bio pobornik jugoslavenske koncepcije, no svoja stajališta izmijenio je nakon razočaranja novom Jugoslavijom tijekom 1950-ih, nakon čega je stajao na liniji hrvatske državnosti.

Poglavljje *Hercegovački franjevci i spašavanje žrtava ustaških progona u Hercegovini od 1941. do 1943.* (str. 153-186) tematizira odnos hercegovačkih franjevaca prema ustaškom represivnom aparatu. Autor u ovom poglavlju sustavno i iscrpno pobija kasniju jugoslavensku propagandu o suradnji hercegovačkih franjevaca s ustaškim režimom i donosi pregled aktivnoga sudjelovanja hercegovačkih franjevaca (ističući posebno napore fra Dominika Mandića i fra Lea Petrovića) u spašavanju progonjenih Srba, Židova i političkih disidenata u Hercegovini.

U poglavlju *Hercegovački franjevci i imenovanje Petra Čule mostarskim biskupom* autor tematizira tada kontroverznu smjenu na biskupskoj stolici Mostarsko-duvanjske biskupije. Usprkos nastojanjima vrha Provincije (posebice fra Dominika Mandića) da biskupijom i dalje upravlja pripadnik franjevačkoga reda, novoizabrani biskup Petar Čule uspostavio je dobre odnose s franjevcima, naročito s fra Dominikom Mandićem i fra Leom Petrovićem. Ušavši prethodnim poglavljem u obradu zbivanja iz 1942. godine, autor to konkretnije nastavlja poglavljem *Hercegovačka franjevačka provincija 1942.* (str. 197-204) donoseći presjek ratnog nasilja kojeg su izvodile talijanske i četničke snage po Hercegovini. Jedan od primjera takvoga nasilja bilo je ubojstvo fra Stjepana Naletilića u Duvnu. Ovi napadi uzrokovali su strah među hercegovačkim pučanstvom što je navelo pojedine fratere, konkretno fra Bonu Jelavića u Sutini i fra Berta Dragičevića na Humcu, da formiraju lokalne milicije kako bi spriječili četničke nasrtaje, zbog čega ih je sami vrh Provincije pohvalio.

Autor u sljedećem poglavlju, *Odnos hercegovačkih franjevaca prema suprotstavljenim stranama u Drugom svjetskom ratu* (str. 205-275) razrađuje pitanje afiniteta hercegovačkih franjevaca prema pojedinim sukobljenim stranama u Drugom svjetskom ratu. Glavno mjesto zauzima autorovo sustavno i činjenično pobijanje glavnih dokumenata nastalih nakon Drugoga svjetskog rata koje su komunističke vlasti koristile kako bi ocrnili hercegovačke franjevce i time oprali ruke

od kasnije počinjenih zločina. Ostatak poglavlja prikazuje šaroliku ideološku sliku hercegovačkih franjevaca, koji su usprkos toj šarolikosti dijelili jednako nezadovoljstvo prema okupacijskim snagama i saveznicima Sila Osovine, i htijenje demokracije angloameričkog tipa. Pobornika ustaškog režima bilo je u marginalnom broju.

Sljedeće poglavlje naslovljeno je *Politička i vojna situacija u NDH 1944.* (str. 277-298) i u njemu autor prikazuje završni tijek Drugoga svjetskog rata, kada je već bilo jasno da je blizu poraz Sila Osovine. S tim u vidu, tijekom 1944. godine pripreman je teren za uspostavu nove Jugoslavije koja bi bila pod upravom KPJ. Na ovo se nastavlja poglavlje *Hercegovačka franjevačka provincija u veljači 1945.* (str. 299-365) koje tematizira posljednje izdisaje otpora njemačkih snaga i snaga NDH. Nakon njihova posljednjeg protuudara za očuvanje glavnih obrambenih točaka u Hercegovini, partizani su izveli posljednje napade i postupno kroz osvajanje i teror uspostavljali svoj režim. Osim konačne pobjede partizana, definitivno su bile zaključene i sudbine franjevaca po Hercegovini koji su padali kao žrtve komunističkoga terora jer su smatrani izravnim neprijateljima novoga režima. Autor proširuje tu tematsku nit i na Mostar u poglavlju *Borbe za Mostar* (str. 367-377), gdje obrađuje partizansko osvajanje i odmazdu u tom gradu. Ostala stradanja pripadnika Hercegovačke franjevačke provincije obrađena su u poglavljima *Ubojstva hercegovačkih franjevaca na Bleiburgu i Križnom putu* (str. 379-382), *Osuda i strijeljanje fra Radoslava Glavaša* (str. 383) te *Ubojstvo fra Valentina Zovka i fra Andrije Topića* (str. 385).

Odnos fra Dominika Mandića prema ubojstvu hercegovačkih franjevaca (str. 387-388) tematizira Mandićevu pogođenost i žalost nemilim događajima u njegovoj provinciji. Usprkos već učinjenom pokolju, fra Dominik Mandić ostaje pri svome jugoslavenskom uvjerenju, no ne dugo, jer je uskoro od 1950-ih, razočaran novom jugoslavenskom državom, prionuo uz koncepciju hrvatske državnosti. Poglavlje *Pastirsko pismo i ubijeni širokobriješki franjevci* (str. 389-392) obrađuje reakciju katoličke hijerarhije nakon što se čitava Crkva našla pod udarom komunističkoga terora. Pripadnici hijerarhije predvođeni nadbiskupom Stepincem stali su protiv terora novih komunističkih vlasti, te su se u sklopu tog prosvjeda spomenuli i pobijenih hercegovačkih franjevaca. Komunisti su parirali ovim optužbama klevetom i protuoptužbama da je Katolička Crkva bila aktivni suradnik ustaškog režima i da je sudjelovala u njihovim zločinima. Jačanje represija dalje je tematizirano u poglavlju *Biskup Čule i pastirsko pismo*

(str. 393-402). Biskup Čule bio je obaviješten o pokolju hercegovačkih franjevaca i pokrenuo je uskoro istragu, što je uznemirilo tek uspostavljenu komunističku vlast. Zbog svoje neposlušnosti biskup Čule priveden je 1948. godine, a represije koje su se nametnule Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji dovele su je do ruba propasti. U *Zaključnim razmatranjima* (str. 403-424), sumirani su rezultati autorovih istraživanja.

Knjiga *Hercegovačka franjevačka provincija u Drugom svjetskom ratu i poraću* vrijedan je historiografski doprinos u obradi spomenute problematike zbog svoje sintetske kvalitete. Osim što je ona pregledan dijakronijski prikaz povijesti Hercegovačke franjevačke provincije u spomenutom razdoblju, ona je i znanstveni odgovor na optužbe i propagandu koja se razvijala u sklopu jugoslavenske historiografije. Kvaliteta Mandićeve knjige leži u činjenici što je golema količina podataka i istraživačkih rezultata sustavno i jasno predstavljena tako da laičkom čitateljstvu može poslužiti kao dobro izvorište informacija, a istraživačima kao neizostavno polazište u obradi ove problematike.

Ivan Prskalo